

Monipuolisesti ihmistieteiden etiikasta

Paavo Löppönen

Jaana Hallamaa, Veikko Launis, Salla Lötjönen ja Irma Sorvali (toim.): *Etiikkaa ihmistieteille*. Toimittaneet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006, 428 s.

Tieteen eettiset kysymykset jaetaan tavanomaisesti kolmeen ryhmään. Hiroshima-etiikka käsittelee tieteellisen tutkimuksen ja tulosten käytön eettisiä ongelmia, Nürnberg-etiikka (Klaus Mäkelä nimeää tämän ryhmän Mengelen mukaan) ihmisten käyttöä tutkimuskohteina ja tutkimusetiikka tutkijoiden ammattietiikkaa, hyvän tieteellisen käytännön loukkauksia ja vilppiä.

Etiikkaa ihmistieteissä on kolmas Suomessa ilmestynyt laaja esitys tieteen eettisistä kysymyksistä. Ensimmäisessä vuodelta 1991 (*Tiede ja etiikka*, toim. P. Löppönen, Pirjo H. Mäkelä ja K. Paunio) käsiteltiin kaikkia kysymysryhmiä. Toisessa vuodelta 2002 (*Tutkijan eettiset valinnat*, toim. S. Karjalainen, V. Launis, R. Pelkonen ja J. Pietarinen) painopiste oli selvästi ammattietikassa. Tässä kolmannessa esityksessä pidetään esillä taas kysymysten koko kirjo.

Tämä on kirjan selvä ansio. Julkisessa keskustelussa on tapahtunut viimeisten kymmenen vuoden aikana selvä siirtymä laaja-alaisesta ymmärryksestä suppeasti käsitetyyn ammattietiikan suuntaan. Media on kiinnostunut 'rötöksistä', ei vaikeammista ja monimutkaisemmista eettisistä harkinnoista. Ehkä juuri julkisuuden pelko on aiheuttanut sen, että tutkimusorganisaatiot mieltävät eettiset ongelmat ja niiden 'hoidon' entistä enemmän osaksi yhteiskuntasuhteita ja imagon rakentamista, minkä kirjoittajat tuovat kiitettävästi esiin.

Myös toinen vakava siirtymä huomioidaan. Tämäkään siirtymä ei ole mitenkään erityisesti suomalaisen tiedeyhteisön ilmiö, vaan merkittävästi selkeämpi monissa muissa maissa. Tieteen etiikka on muuttumassa sääntöetiikaksi siinä mielessä, että tutkimusyhteisöt haluavat mustaa valkoisella, selkeästi kirjattuja sääntöjä, joiden tarkkaa noudattamista voidaan mahdollisesti pitää vastuullisena tutkimuksena tai 'eettisenä käytöksenä'. Ohjesäännöt eivät mitenkään voi korvata itsenäistä eettistä harkintaa, ja ne luonnehtivat sosiologisesti täysin toisentyypisiä organisaatioita. Kirjan toimittajat ottavatkin

loppuartikkelissaan selkeän kannan: erityisen humanistis-yhteiskuntatieteellisen eettisen ohjeiston laatiminen "ei ole mahdollista eikä tavoiteltava päämäärä".

Monipuolinen kirjo

Kirjassa on kaiken kaikkiaan 23 artikkelia ja 32 kirjoittajaa. Lisäksi kirjaan on liitetty Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeisto *Hyoä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsittely* sekä luettelo eri maiden yleisistä sekä ammatti- ja tieteenaloittaisista eettisistä ohjeista humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä. Se jakautuu viiteen osaan ulottuen tutkimuksen yhteiskunnallisista edellytyksistä aina tutkijayhteisön itsereflektioon. Näin runsaan kirjon arviointi ei ole mitenkään mahdollista; keskitynkään kirjan kustakin osasta niihin artikkeleihin, joiden laatu ja näkökulmat oikeuttavat erillisen tarkastelun.

Kirjan toimittajat tarkastelevat eettisesti hyvää tiedeyhteisöä. Artikkelit ovat systemaattinen ja konkreettinen: siinä kuvataan lyhyesti myös viime vuosina esiin tulleita tapauksia ja niiden vastuita. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeiden mukaan vastuu hyvän tieteellisen käytännön noudattamisesta kuuluu koko tiedeyhteisölle: "Sitoutumisesta hyvän tieteellisen käytännön noudattamiseen vastaa ensisijaisesti jokainen tutkija ja tutkimusryhmän jäsen itse, mutta myös jokainen tutkimusryhmä kokonaisuutena, tutkimusyksikön johtaja ja tutkimusta harjoittavien organisaatioiden johto". Artikkelit pohtii realistisesti sitä sosiaalista, psykologista ja moraalista todellisuutta, jossa yksittäisen tutkijan tulisi vastuunsa ottaa.

Tämä näkökulma on hyvin tärkeä. Oman yli kaksikymmentä vuotta kertyneen kokemukseni pohjalta voin arvioida, että organisaatioiden hallinnolliset käytännöt, henkilöstöpolitiikka ja työkuultuuri vaikuttavat merkittävästi hyvän tieteellisen käytännön rikkomusten esiintymiseen. Mikäli tutkimusympäristössä ei välitetä muodostaa yhteistä käsitystä hyvästä tieteellisestä käytännöstä, keskustella siitä ja opettaa sitä yhteisön nuorimmille jäsenille, on todennäköisempää, että ongelmia syntyy pelkästä piittaamattomuudesta.

Toimittajat toteavat loppuartikkelissaan, kuinka on tärkeää tehdä erottelu tieteen moraalisten ja prudentiaalisten normien välillä. Moraali käsittelee oikeaa ja väärää, *prudentia* on taas käytännöllistä viisautta. Prudentiaaliset normit eivät ole samassa mielessä ehdottomia kuin moraalisiin sääntöihin. Prudentiaalisuuden näkökulmasta keskustelua tieteen ja tutkimuksen erilaisista päämääristä ja parhaista keinoista niiden saavuttamiseksi tulisi käydä tiedeyhteisössä koko ajan.

*

Panu Raatikainen tarkastelee artikkelissaan ihmistieteen arvovapautta ja Kristina Rolin humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen perinteitä. Artikkelit muodostavat kirjan tieteenfilosofisen kokonaisuuden.

Raatikainen käy läpi arvovapauskeskustelun eri vaiheet Weberistä aina 1960-luvun Rudnerin, Taylorin ja Habermasin puheenvuoroihin saakka. Hän erittelee arvovapauden eri ulottuvuuksia ja arvioi tämän pohjalta kysymystä tieteen arvovapaudesta ja arvosidonnaisuudesta. Rolin erottelee humanistisessa ja yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa kolme tavoitteiltaan ja metodologioiltaan erilaista perinnettä, jotka voidaan kiteyttää kolmeen sanaan: ymmärtäminen, selittäminen ja vaikuttaminen. Ymmärtäminen on vanha erityisesti historiatieteissä viljelty metodologia, joka pyrkii löytämään ja tulkitsemaan *merkityksiä*. Selittämisessä pyritään löytämään luonnontieteiden tavoin *kausaalisuhteita*. Vaikuttamisen perinteessä pyritään ymmärtämisen ja selittämisen lisäksi *murtamaan* ja *muuttamaan* niitä rakenteita ja merkityksiä, jotka sortavat ja raskauttavat ihmisiä. Rolin nostaa hyvin esiin eri perinteiden piiristä nousevat eettiset kysymykset.

Molemmat artikkelit ovat kirkkaita, analyysisiä tutkielmia klassisista tieteenfilosofisista ongelmista ja niiden esiin nostamista eettisistä kysymyksistä.

Itselleni ehdottomasti myönteisin yllätys on Timo Korhosen artikkeli ”Jokaisessa kuvassa näen Toisen kasvat”. Korhonen on elokuvaohjaaja ja tohtoriopiskelija Taideteollisessa korkeakoulussa. Hänen peruskysymyksensä on: Mikä on estetiikan ja etiikan suhde dokumenttielokuvan tekemisessä? Mikä on ohjaajan tarinan ja kuvattavan, usein haavoittavissa olosuhteissa elävän ihmisen tarinan suhde? Tämä kysymyshän on analoginen monen humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimusasetelman, kuin myös psy-

koanalyysin ja psykoterapian kanssa. Korhonen käyttää luontevasti erityisesti fenomenologisen perinteen – lähinnä Heideggerin ja Levinasin – eettistä ajattelua oman kantansa kehittäelyssä. Kysymykset vastuusta, rehellisyydestä, totuudesta, eettisten valintojen kontekstuaalisuudesta ja kuvattavien omasta hyvästä saavat niin filosofisesti, kokemuksellisesti kuin henkilökohtaisesti punnitun vastauksen.

Klaus Mäkelä tarkastelee artikkelissaan sosiolitutkimuksen eettistä säätelyä. Artikkelissaan Mäkelä, jolla on monipuolinen ja pitkä kokemus niin selittävästä, ymmärtävästä kuin vaikuttamiseen pyrkivästä sosiolitutkimuksesta, esittää kriittisen arvion säätelyn kehityksestä ja eräistä keskeisistä normeista. Hän pelkää, että henkilötietolain äärimmäisen tiukka tulkintalinja ja lääketieteellistä tutkimusta koskevan lainsäädännön venyttäminen sosiolitutkimukseen haittaavat vakavasti tutkimusta ilman että tutkittavien asema tosiasiallisesti paranee. Hän arvioi tutkimuksen vapauden ja tieteellisen julkisuuden periaatteiden kärsivän normien yksipuolisen tulkintaprosessin seurauksena. Samansuuntaisesti vaikuttaa myös esimerkiksi lääkäreille ja journalisteille säädetyn lähdesuojan puuttuminen yhteiskuntatutkijoilta.

Nämä ovat jo periaatteellisesti vakavia näkökohtia. On helppo yhtyä siihen, että lääketieteellisen tutkimuksen normisto on hallinnut tutkimuseettistä säätelyä. Nyt on myös näyttöä siitä, että sen soveltaminen esimerkiksi yhteiskuntatieteelliseen kansanterveystutkimukseen haittaa tutkimusta. Eettisen arvioinnin perustana on lääketieteellistä tutkimusta koskeva lainsäädäntö ja eettiset toimikunnat on koottu sitä silmälläpitäen. Tietoon perustuvan suostumuksen periaatteen lääketieteellisen version suora soveltaminen yhteiskuntatutkimukseen johtaa mahdolltomuuksiin esimerkiksi ajankohtaisessa valtatutkimuksessa.

Toivottavasti Mäkelän esittämät näkökohdat saadaan vaikuttavaan harkintaan tutkimuseettisessä säätelyssä. Yhteiskuntatutkimuksen erityispiirre useimpien muiden tieteenalojen tutkimukseen verrattuna on se, että sen tulokset joutuvat tai pääsevät julkisen poliittisen keskustelun ja moraalisten jännitteiden kenttään. Heikki Hiilamon artikkelissa tarkastellaan tutkimustulosten manipulatiivista käyttöä väestö- ja perhepoliittisessa keskustelussa. Hän on – perustellusti – huolissaan siitä, että poliittisessa ja yhteiskunnallisessa julkisuudessa nopeasti kasaan kyhätty eturyhmien selvitykset, jotka esitellään ’tutkimuksina’, vaikuttavat päätöksentekoon

huomattavasti enemmän kuin vuosikausien systemaattisen tutkimustyön tulokset.

Hiilamo arvioi, että tutkijoiden tulisi kantaa nykyistä enemmän eettistä vastuuta myös raportoinnista ja tulosten käytöstä. Se voisi tapahtua arvioimalla ja kommentoimalla raportoinnin yhteydessä sitä yhteiskunnallista kontekstia, jossa tulokset vaikuttavat. Tutkijan olisi syytä ”kehystää” itse tuloksensa ja minimoida näin niiden manipulatiivista käyttöä.

Oppimisen tärkeys

Tämän monipuolisen kirjan kokoaminen ja julkaiseminen on tervetullut lisä tiedettä ja etiikkaa koskevaan suomalaiseen keskusteluun. Se esittelee ja arvioi ihmistieteiden eettisiä kysymyksiä asiantuntevasti ja myös kriittisesti. Selvänä puutteena pidän sitä, että siihen ei sisälly yhteiskuntatieteellistä kuvausta nykymaailman tiedeyhteisöjen todellisuudesta, johon kuuluu tutkijoiden käyttäytymistä määrittäviä rakenteita ja instituutioita kuin myös valtaa ja kilpailua. Historiatutkimuksen varsin satunnainen käsit-

tely on myös puute, kun taas kvalitatiivista tutkimusta ja jopa auttamistyötä – sinänsä tärkeitä aiheita – käsitellään useammassakin artikkelissa.

Toimittajat olisivat voineet olla monin paikoin kriittisempiä saamiaan tekstejä kohtaan ja vakuuttaa kirjoittajat selkeän ja kiertelemättömän asiaproosan hyveistä.

Kirjan kokoajilla on ollut kaksi tavoitetta: tarjota erilaisia näkökulmia ihmistieteiden etiikkaa koskevan keskustelun tueksi ja viritä tälle ja tarjota materiaalia humanistis-yhteiskuntatieteellisten alojen tutkimuseettisen koulutuksen tueksi. Kirjan monipuolisuus tarjoaa hyvinkin erilaisia näkökulmia. Etiikan kysymykset edellyttävät elinikäistä oppimista. Oppiminen voi tapahtua monin tavoin ja momenttyyppisissä ympäristöissä. Minusta olemme Suomessa nyt siinä tilanteessa, että vastuullisen tutkimuksen ja hyvän tieteellisen käytännön oppimista tulisi edistää systemaattisen koulutuksen avulla.

Kirjoittaja on johtaja Suomen Akatemiassa ja mm. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan jäsen.